

## DUAL TA'LIM TIZIMI: NAZARIYA VA AMALIYOT UYG'UNLIGI

G'aybullayeva Ma'suda Yo'ldashevna

Ishlab chiqarish ta'limi bo'yicha direktor o'rinbosari.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21934898>

**Annotatsiya.** Mazkur maqolada zamonaviy professional va oliy ta'limni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lgan dual ta'lim tizimining mazmun-mohiyati, nazariy asoslari, tashkiliy-pedagogik xususiyatlari hamda amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Dual ta'limning ta'lim muassasasi va ish beruvchi o'rtasidagi hamkorlikka asoslangan modeli, talabalarning nazariy bilimlarini real ishlab chiqarish muhiti bilan integratsiyalash mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, dual ta'limning kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish, bitiruvchilarning mehnat bozoriga moslashuvchanligini oshirish, ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi tafovutni kamaytirishdagi imkoniyatlari ochib beriladi. Maqolada dual ta'limni oddiy amaliyot shakli sifatida emas, balki "ta'lim muassasasi – talaba – ish beruvchi" manfaatlarini yagona pedagogik jarayonda birlashtiruvchi integrativ model sifatida rivojlantirish zarurligi asoslanadi.

**Kalit so'zlar:** dual ta'lim, nazariya, amaliyot, kasbiy ta'lim, oliy ta'lim, kompetensiya, ish beruvchi, mehnat bozori, amaliy tayyorgarlik, ta'lim integratsiyasi, professional kompetensiya, hamkorlik.

**Kirish.** XXI asrda mehnat bozorining jadal o'zgarishi, ishlab chiqarish jarayonlarining raqamlashtirilishi, yangi kasb va mutaxassisliklarning paydo bo'lishi ta'lim tizimi oldiga mutlaqo yangi talablarni qo'yimoqda. Endilikda mutaxassisning faqat muayyan nazariy bilimlarga ega bo'lishi uning kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyatini to'liq ta'minlay olmaydi. Zamonaviy ish beruvchi nazariy bilimlarni real vaziyatlarda qo'llay oladigan, kasbiy muammolarga mustaqil yechim topadigan, texnologik o'zgarishlarga tez moslashadigan, jamoada samarali ishlaydigan va amaliy tajribaga ega mutaxassisga ehtiyoj sezmoqda.

An'anaviy ta'lim modelida nazariy tayyorgarlik va ishlab chiqarish amaliyoti ko'pincha alohida jarayon sifatida tashkil etiladi. Talaba dastlab ta'lim muassasasida muayyan hajmdagi bilimlarni o'zlashtiradi, keyinchalik esa qisqa muddatli amaliyot davomida ushbu bilimlarini sinab ko'rishga harakat qiladi. Bunday yondashuvda nazariya bilan real kasbiy faoliyat o'rtasida ma'lum darajada uzilish yuzaga kelishi mumkin. Talaba biladi, ammo har doim ham bajara olmaydi; nazariy jihatdan muammoning yechimini tushunadi, biroq real ishlab chiqarish sharoitida mustaqil qaror qabul qilish tajribasiga ega bo'lmaydi.

Dual ta'lim aynan mana shu muammoni bartaraf etishga yo'naltirilgan ta'lim modeli sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Uning asosiy mohiyati ta'lim jarayonining ikki muhitda — **ta'lim muassasasida va bevosita ish joyida** parallel tashkil etilishidir. Natijada talaba nazariy bilimni o'zlashtirish bilan bir vaqtda uning amaliy ahamiyatini real kasbiy faoliyat orqali anglab boradi.

Dual ta'limning konseptual formulasi quyidagicha ifodalanishi mumkin:

**Nazariy bilim + real ish muhiti + kasbiy tajriba = mehnat bozoriga tayyor mutaxassis.**

Mazkur modelda talaba ta'lim jarayonining passiv ishtirokchisi emas, balki kasbiy faoliyatni bosqichma-bosqich egallab boruvchi faol subyektga aylanadi.

“Dual” tushunchasi ikki tomonlama, ikki tarkibiy qismning o'zaro bog'langan holda faoliyat yuritishini anglatadi. Ta'lim tizimida esa bu tushuncha nazariy tayyorgarlik va amaliy kasbiy faoliyatning yagona ta'lim jarayonida integratsiyalashuvini bildiradi.

Dual ta'limning an'anaviy ishlab chiqarish amaliyotidan asosiy farqi uning tizimlilikidadir.

Oddiy amaliyotda talaba muayyan muddat davomida korxonaga borib, ishlab chiqarish jarayonlari bilan tanishishi mumkin. Dual modelda esa korxona yoki tashkilot talabaning kasbiy tayyorgarligini amalga oshiruvchi asosiy hamkorlardan biriga aylanadi.

Shu sababli dual ta'limni quyidagi uch subyektning hamkorlik modeli sifatida ko'rsatish mumkin:

#### **TA'LIM MUASSASASI ↔ TALABA ↔ ISH BERUVCHI**

Ta'lim muassasasi fundamental va nazariy bilimlarni beradi, metodik rahbarlikni amalga oshiradi. Ish beruvchi esa real kasbiy muhit, texnologiyalar, ishlab chiqarish tajribasi va amaliy topshiriqlarni taqdim etadi. Talaba ikki muhitda olgan bilim va tajribani birlashtirib, o'z kasbiy kompetensiyalarini shakllantiradi.

Demak, dual ta'limning pedagogik mohiyati nazariya va amaliyotni shunchaki navbatlashtirishda emas, balki ularning mazmuniy integratsiyasini ta'minlashdadir.

Dual ta'lim samaradorligini ta'minlovchi markaziy masala nazariy bilimning amaliy faoliyat bilan qanday bog'lanishidir. Bunda “avval nazariya, keyin amaliyot” tamoyilidan “nazariya – amaliyot – tahlil – yangi bilim – takomillashgan amaliyot” modeliga o'tish muhimdir.

Uni shartli ravishda quyidagicha tasvirlash mumkin:

**Nazariy bilim → amaliy vazifa → real faoliyat → muammoli vaziyat → tahlil va refleksiya → yangi bilim → kasbiy kompetensiya.**

Masalan, texnik yo'nalish talabasi auditoriyada uskunaning ishlash prinsipini nazariy jihatdan o'rganadi. Korxonada esa ushbu uskunani real ishlab chiqarish sharoitida kuzatadi, undan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan muammolar bilan tanishadi va mutaxassis rahbarligida amaliy vazifalarni bajaradi. Natijada nazariy bilim abstrakt ma'lumot sifatida emas, kasbiy vazifani bajarish vositasi sifatida o'zlashtiriladi.

Bu pedagogik jihatdan muhim natijani yuzaga keltiradi: talaba “nimani bilish kerak?” degan savoldan “bu bilim nima uchun va qanday qo'llaniladi?” degan savolga o'tadi.

Zamonaviy ta'limda natijani faqat o'zlashtirilgan axborot hajmi bilan baholash yetarli emas. Ta'lim natijasi bilim, ko'nikma, malaka, tajriba va shaxsiy sifatlarning yaxlit majmui — kompetensiya orqali namoyon bo'lishi lozim.

Dual ta'lim kompetensiyaviy yondashuvni amaliy jihatdan amalga oshirish uchun qulay pedagogik muhit yaratadi.

Birinchidan, talaba **kasbiy kompetensiyalarni** egallaydi. U o'z mutaxassisligiga tegishli vazifalarni real sharoitda bajarishni o'rganadi.

Ikkinchidan, **kommunikativ kompetensiya** rivojlanadi. Ish joyidagi rahbar, mutaxassislar, mijozlar va jamoa a'zolari bilan muloqot qilish talabning professional kommunikatsiya tajribasini oshiradi.

Uchinchidan, **muammoli vaziyatlarni hal qilish kompetensiyasi** shakllanadi. Real ishlab chiqarish muhiti darslikdagi oldindan belgilangan topshiriqlardan farqli ravishda kutilmagan vaziyatlarni ham yuzaga keltiradi.

To'rtinchidan, **mustaqil qaror qabul qilish** qobiliyati rivojlanadi. Talaba bajarilgan ishning natijasi uchun muayyan darajada mas'uliyatni his qila boshlaydi.

Beshinchidan, **kasbiy moslashuvchanlik** kuchayadi. Bitiruvchi mehnat bozoriga chiqqanidan keyin ish muhitiga mutlaqo yangi sharoit sifatida emas, balki oldindan tajriba orttirgan professional makon sifatida kirib boradi.

An'anaviy ta'lim tizimining asosiy muammolaridan biri ta'lim mazmuni bilan mehnat bozori talablari o'rtasida muayyan tafovut yuzaga kelishi mumkinligidir. Texnologiyalar tez yangilanayotgan bir sharoitda o'quv dasturida o'rgatilayotgan ayrim bilim va ko'nikmalar ishlab chiqarishdagi real ehtiyojlardan ortda qolishi ehtimoli mavjud.

Dual ta'limda ish beruvchi ta'lim jarayonining bevosita ishtirokchisiga aylangani uchun bu tafovutni kamaytirish imkoniyati paydo bo'ladi. Korxona qaysi kompetensiyalarga ega mutaxassis kerakligini belgilashda ishtirok etadi, ta'lim muassasasi esa ushbu talablarni o'quv jarayoni bilan muvofiqlashtiradi.

Shunday qilib, quyidagi tizim shakllanadi:

**Mehnat bozori talabi → ta'lim mazmuni → nazariy tayyorgarlik → korxonadagi amaliy faoliyat → kompetensiyani baholash → bandlik.**

Bunday mexanizm ta'lim muassasasiga ham foyda keltiradi. U ish beruvchilardan muntazam qayta aloqa olib, o'quv dasturlarining amaliy yo'nalishini takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Dual ta'limning eng katta afzalliklaridan biri talabning ta'lim davridayoq professional muhitga kirib borishidir. U korxona madaniyati, ichki tartib, mehnat intizomi, kasbiy mas'uliyat va jamoaviy faoliyat bilan yaqindan tanishadi.

Buning natijasida talabning kasb haqidagi tasavvuri nazariy qarashdan real tajribaga aylanadi. Ayrim hollarda talaba tanlagan kasbining o'z qiziqishi va imkoniyatlariga qanchalik mos ekanligini ham erta aniqlashi mumkin.

Dual model talabning motivatsiyasiga ham ta'sir qiladi. Nazariy bilimning amaliyotdagi natijasini ko'rgan talaba o'rganayotgan fanining kasbiy ahamiyatini yaxshiroq anglaydi.

An'anaviy modelda:

**“O'rganaman → imtihon topshiraman.”**

Dual modelda esa:

**“O'rganaman → qo'llayman → natijani ko'raman → tahlil qilaman → takomillashtiraman.”**

Ikkinchi modelda bilim kasbiy faoliyat vositasiga aylanadi.

Dual ta'lim tizimida ish beruvchini faqat amaliyot o'tash uchun joy taqdim qiluvchi tomon sifatida tushunish yetarli emas. U ta'lim jarayonining to'laqonli hamkori bo'lishi kerak.

Ish beruvchi mutaxassisga qo'yiladigan kompetensiyaviy talablarni shakllantirish, amaliy mashg'ulotlar mazmunini belgilash, talabalarga mentor biriktirish, ularning kasbiy ko'nikmalarini baholash hamda o'quv dasturlarini takomillashtirishda ishtirok etishi mumkin.

Bunday yondashuv ish beruvchiga ham manfaat keltiradi. Korxona kelajakdagi xodimni tayyorlash jarayonida bevosita qatnashadi, uning qobiliyati va kasbiy salohiyatini ta'lim davridayoq kuzatadi. Natijada ishga qabul qilish bilan bog'liq ayrim moslashuv xarajatlari va vaqt sarfini kamaytirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Shu ma'noda dual ta'limni:

**“tayyor mutaxassisni qidirish” modelidan “kerakli mutaxassisni birgalikda tayyorlash” modeliga o'tish**

sifatida ham baholash mumkin.

Dual ta'limning samaradorligi faqat talabalarni korxonalarga yuborish bilan ta'minlanmaydi. Agar amaliy faoliyat o'quv dasturi bilan uzviy bog'lanmagan bo'lsa, dual ta'lim oddiy ishlab chiqarish amaliyotiga aylanib qolishi mumkin.

Birinchi muammo — ta'lim muassasasi va ish beruvchi o'rtasidagi hamkorlikning formal tus olishi. Hamkorlik shartnomasi mavjud bo'lsa-da, korxonadagi amaliy topshiriqlar o'quv natijalari bilan bog'lanmasligi mumkin.

Ikkinchi muammo — malakali mentorlar masalasidir. Tajribali mutaxassis har doim ham yaxshi pedagog yoki murabbiy bo'lavermaydi. Shu sababli korxonadagi ustozlarga talabalar bilan ishlashning pedagogik va metodik asoslarini o'rgatish muhim.

Uchinchi muammo — baholash tizimi. Talabaning auditoriyadagi nazariy natijalari bilan korxonadagi amaliy faoliyatini qanday yagona mezon asosida baholash masalasi muhim ahamiyatga ega.

To'rtinchi muammo — ta'lim mazmunining korxona ehtiyojiga haddan tashqari bog'lanib qolish xavfi. Ta'lim faqat bitta korxona uchun xodim tayyorlashga aylanmasligi kerak. Talabada boshqa tashkilotlarda ham faoliyat yurita oladigan universal va transfer qilinadigan kompetensiyalar shakllantirilishi zarur.

Dual ta'limni samarali tashkil etish uchun uning barcha tarkibiy qismlari o'zaro bog'langan bo'lishi lozim. Bunda quyidagi konseptual modelni taklif qilish mumkin:

**1-bosqich: Diagnostika** Mehnat bozori va ish beruvchilarning kompetensiyalarga bo'lgan ehtiyojlarini aniqlash.

**2-bosqich: Loyihalash** Ta'lim muassasasi va korxona hamkorligida o'quv natijalari hamda amaliy vazifalarni ishlab chiqish.

**3-bosqich: Integratsiya** Nazariy mavzularni korxonada bajariladigan real kasbiy vazifalar bilan bog'lash.

**4-bosqich: Mentorlik** Har bir talabaga amaliy faoliyatni o'zlashtirishga ko'maklashuvchi tajribali mutaxassis biriktirish.

**5-bosqich: Refleksiya** Talabani amaliyotda olgan tajribasini ta'lim muassasasidagi nazariy mashg'ulotlarda tahlil qilish.

**6-bosqich: Kompleks baholash** Talabani bilimini emas, balki kasbiy vazifani mustaqil va sifatli bajara olish kompetensiyasini aniqlash.

**7-bosqich: Qayta aloqa** Talaba, pedagog va ish beruvchidan olingan natijalar asosida ta'lim dasturini muntazam takomillashtirish.

Ushbu modelning muhim jihati shundaki, dual ta'lim bir yo'nalishli jarayon sifatida emas, balki uzluksiz takomillashib boradigan siklik tizim sifatida qaraladi.

Zamonaviy sharoitda dual ta'limni raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalash katta imkoniyatlarga ega. Talabani korxonada bajargan topshiriqlari, shakllangan kompetensiyalari va erishgan natijalarini elektron portfolio orqali muntazam qayd etib borish mumkin.

Shuningdek, simulyatsion texnologiyalar, virtual laboratoriyalar va raqamli ishlab chiqarish muhitlari nazariya va real amaliyot o'rtasidagi bog'liqlikni yanada kuchaytiradi.

Ayniqsa, real korxonada bajarilishi xavfli, qimmat yoki murakkab bo'lgan jarayonlarni dastlab virtual muhitda o'zlashtirish, keyinchalik ishlab chiqarish sharoitida mustahkamlash samarali natija beradi.

Dual ta'limning kelajakdagi rivoji **individual ta'lim trayektoriyasi** bilan ham bog'liq.

Barcha talabalar uchun bir xil amaliy vazifalarni belgilash o'rniga ularning mutaxassisligi, kasbiy qiziqishi, kompetensiya darajasi va kelajakdagi faoliyat yo'nalishiga mos individual amaliy topshiriqlar tizimini yaratish maqsadga muvofiq.

### **Muhokama**

Dual ta'limni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, uning asosiy ustunligi amaliyot soatlarining ko'pligida emas, balki **nazariya va amaliyot o'rtasida doimiy pedagogik aloqa yaratilishida** namoyon bo'ladi. Agar talaba korxonada faoliyat yuritssa-yu, auditoriyada o'rganilgan bilim bilan amaliy topshiriq o'rtasidagi bog'liqlikni anglamasa, dual modelning pedagogik samarasi pasayadi.

Shuning uchun dual ta'limning sifat ko'rsatkichi "talaba korxonada qancha vaqt o'tkazdi?" degan savol bilan emas, balki "talaba real faoliyat natijasida qanday yangi kompetensiyani egalladi?" degan savol bilan aniqlanishi maqsadga muvofiq.

Bundan kelib chiqadiki, dual ta'limda uchta integratsiya bir vaqtning o'zida ta'minlanishi kerak:

**institutsional integratsiya** — ta'lim muassasasi va ish beruvchi hamkorligi;

**mazmuniy integratsiya** — nazariy fanlar va amaliy kasbiy vazifalarning bog'liqligi;

**natijaviy integratsiya** — ta'lim natijalari va mehnat bozori kompetensiyalari o'rtasidagi muvofiqlik.

Aynan mana shu uch komponentning uyg'unligi dual ta'limni oddiy amaliyot tizimidan ajratib turadi.

### **Xulosa**

Dual ta'lim zamonaviy ta'lim tizimida nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzilishni kamaytirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik modellardan biridir.

Uning mohiyati talabaning nazariy bilim olishi bilan real kasbiy faoliyatni parallel ravishda amalga oshirishida emas, balki ushbu ikki jarayonning mazmunan integratsiyalashuvida namoyon bo'ladi.

Dual ta'lim natijasida talaba "bilim egasi"dan bosqichma-bosqich "kasbiy faoliyat subyekti"ga aylanadi. U nazariy bilimni amaliyotga tatbiq etish, muammoli vaziyatlarni hal qilish, jamoada ishlash, mustaqil qaror qabul qilish va o'z faoliyati natijalarini tahlil qilish ko'nikmalarini egallaydi.

Shu bilan birga, dual ta'lim ta'lim muassasasi uchun o'quv dasturlarini mehnat bozori ehtiyojlari bilan muvofiqlashtirish, ish beruvchi uchun esa kelajakdagi mutaxassisni tayyorlash jarayonida bevosita ishtirok etish imkonini yaratadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, dual ta'limning samaradorligini **"ta'lim muassasasi – talaba – ish beruvchi" uch tomonlama hamkorligi**, kompetensiyaga yo'naltirilgan o'quv dasturlari, korxonadagi tizimli mentorlik, nazariya va amaliyotning integratsiyalashgan baholash tizimi hamda muntazam qayta aloqa mexanizmi orqali ta'minlash maqsadga muvofiq, degan xulosaga kelish mumkin.

Demak, dual ta'limni faqat ta'lim shakli sifatida emas, balki **ta'lim, ishlab chiqarish va mehnat bozorini yagona kompetensiyaviy makonda birlashtiruvchi innovatsion pedagogik tizim** sifatida rivojlantirish bugungi ta'lim siyosatining istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

#### Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasida professional va oliy ta'lim tizimini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar.
3. Euler, D. *Germany's Dual Vocational Training System: A Model for Other Countries?* – Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2013.
4. Deissinger, T. The German dual vocational education and training system as "good practice"? *Local Economy*, 2015.
5. OECD. *Learning for Jobs*. – Paris: OECD Publishing, 2010.
6. UNESCO-UNEVOC. Technical and Vocational Education and Training: approaches to work-based learning and skills development.
7. Cedefop. *Work-based Learning Approaches in Vocational Education and Training*. – Luxembourg: Publications Office of the European Union.
8. Rauner, F., Maclean, R. *Handbook of Technical and Vocational Education and Training Research*. – Springer.